

CIVILNO DRUŠTVO I DEMOKRACIJA: ŠTO BI TOCQUEVILLE I PUTNAM VIDJELI U HRVATSKOJ?

Berto Šalaj

*Fakultet političkih znanosti,
Sveučilište u Zagrebu*

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: srpanj 2011.

Sažetak U suvremenim politološkim raspravama o ulozi civilnog društva u promoviranju demokracije moguće je prepoznati nekoliko mehanizama preko kojih civilno društvo i njegovi glavni akteri, nevladine organizacije, utječu na djelotvornost i kvalitetu demokratskih političkih sustava. Prvi dio rada fokusirat će se na eksplikaciju tih mehanizama, a potom će u drugom dijelu posebna pozornost biti posvećena jednom od tih mehanizama. Prema autorima koji ističu važnost tog mehanizma, nevladine organizacije predstavljaju svojevrsne škole demokracije u kojima članovi stječu znanja, sposobnosti i stavove potrebne za informirano i odgovorno sudjelovanje u demokratskim političkim procesima. Od suvremenih politologa tu funkciju u svojim radovima posebice ističe poznati američki politolog Robert Putnam, pri čemu se njegova promišljanja uvelike temelje na uvidima o važnosti civilnog društva za demokraciju koje je još sredinom 19. stoljeća iznio francuski politički teoretičar Alexis de Tocqueville. U kojoj mjeri Tocquevilleovi i Putnamovi uvidi vrijede i za suvremenu Hrvatsku? U trećem i četvrtom dijelu rada, korištenjem podataka prikupljenih u okviru znanstvenoistraživačkog projekta Fakulteta političkih znanosti provedenog 2007. godine, propitat će se koliko teze o pozitivnom utjecaju članstva u nevladinim organizacijama na generiranje demokratske političke kulture vrijede i u slučaju Hrvatske.*

Gljučne riječi civilno društvo, demokracija, članstvo u udrugama, politička kultura, civilno društvo u Hrvatskoj

Uvod

U recentnim raspravama o socijalnom, ekonomskom i političkom razvoju suvremenih demokratskih društava ci-

vilno je društvo nezaobilazna tema. Značajan broj autora ističe upravo organizacije civilnoga društva kao važan element podizanja kvalitete socijalnih, ekonom-

* Prikazani rezultati proizašli su iz znanstvenog projekta "Hrvatska u regionalnom okruženju" provedenog uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH.

skih i političkih procesa. Brojni su načini na koje civilno društvo, to jest udruge pridonose razvoju, pa se tako navodi kako one promoviraju slobodu udruživanja, provode kritički nadzor nad funkcioniranjem vlasti, osiguravaju dodatni prostor za promoviranje i zastupanje određenih interesa, pridonose kvalitetnijem javnom diskursu o zajedničkim problemima, sudjeluju u kvalitetnijem formuliranju i implementiranju javnih politika itd. Ipak, možda je najčešće ističani doprinos udruga njihov utjecaj na kvalitetu funkcioniranja demokratskih političkih sustava. Na tragu promišljanja Alexa de Tocquevillea, francuskoga političkog teoretičara iz 19. stoljeća, koji je, proučavajući funkcioniranje demokracije u Sjedinjenim Američkim Državama, pokazao kako udruge pozitivno pridonose razvoju stabilne i učinkovite demokracije, i suvremeni teoretičari ističu tu funkciju udruga kao izrazito važnu. Ta teorijska promišljanja i teze o doprinosu udruga demokraciji u posljednja se dva desetljeća sve više propituju i na empirijskoj razini, pa smo tako svjedoci sve većeg broja istraživanja koja pokušavaju ustanoviti u kojoj mjeri stvarnost odgovara vizijama i očekivanjima, odnosno uspijevaju li udruge svojim djelovanjem zaista pridonositi razvoju demokracije. Prethodna konstatacija o sve većem broju istraživanja u puno se manjoj mjeri, nažalost, odnosi na Hrvatsku.¹ U Hrvat-

skoj djeluje relativno velik broj udruga koje provode čitav niz programa i projekata putem kojih žele ojačati demokraciju, no istodobno ne postoji sustavna znanstveno-stručna analiza djelovanja udruga i djelotvornosti projekata i programa koje one provode. U nedostatku takvih istraživanja gotovo je nemoguće vrednovati djelovanje udruga na području promoviranja demokracije. Tek nam istraživanja omogućuju da se analiza stanja u civilnom društvu pomakne iz sfere intuitivnih ocjena i generaliziranja na temelju osobnih iskustava prema ključcima utemeljenima na konkretnim indikatorima.

Stoga je glavni cilj ovoga rada propitati u kojoj mjeri naširoko rasprostranjena teza o pozitivnom utjecaju civilnog društva na razvoj demokracije vrijedi za Hrvatsku. S ciljem da se pokuša odgovoriti na to pitanje rad je strukturiran u nekoliko dijelova. U prvom i drugom dijelu tematiziraju se, pregledom najvažnije teorijske i empirijske literature iz tog područja, funkcije civilnog društva u suvremenim demokratskim društvima, odnosno načini na koje civilno društvo pridonosi kvalitetnijem razvoju i funkcioniranju demokracije. Pritom se, s obzirom na ciljeve rada, kao posebno zanimljivo ističe viđenje prema kojemu udruge predstavljaju svojevrstne škole demokracije u kojima se "uči" demokratska politička kultura. Upravo je ta, socijalizacijsko-edukativna funkcija civilnog društva polazna osnova za empirijsku analizu. Tako se u empirijskom dijelu rada nastoji utvrditi postoji li u Hrvatskoj, u teorijskim radovima toliko isticana, veza između članstva u udrugama i pojedinih dimenzija demokratske političke kulture. Treći dio sadrži opis izvora podataka i načina operacionalizacije varijabli, a četvrti prikaz rezulta-

¹ Pritom međutim treba napomenuti kako postoje i vrijedne iznimke, pa tako svakako treba istaknuti radove Gojka Bežovana i Siniše Zrinščaka (primjerice Bežovan, 2004; Bežovan i Zrinščak, 2008) koji se mogu smatrati začetnicima empirijskih istraživanja civilnog društva u Hrvatskoj. Njihova metodologija drugačija je od one koja će biti korištena u ovom radu, te stoga njihovi radovi neće biti detaljnije tematizirani.

ta i njihovu interpretaciju, kao i naznaku smjerova budućih istraživanja o civilnom društvu u Hrvatskoj.

Funkcije civilnog društva

Što uopće razumijevamo pod civilnim društvom? U posljednjih 10 do 15 godina objavljen je čitav niz značajnih i poticajnih radova o civilnom društvu (primjerice Gellner, 1993; Perez Diaz, 1993; Seligman, 1995; Gutmann, 1998; Janoski, 1998; Kean, 1998; Rosenblum, 1998; Ehrenberg, 1999; Warren, 2001; Baker, 2002; Fung, 2003; Edwards, 2004; Jobert-Kohler-Koch, 2008; Wright, 2011). Ti radovi neće ovdje biti detaljno analizirani, no potrebno je ukazati na dominantno suvremeno razumijevanje koncepta civilnoga društva. To razumijevanje povezano je s razlikovanjem pojmova građanskoga i civilnoga društva. Prema Reese-Schäferu (2004), izraz građansko društvo upotrebljava se u dualnoj koncepciji koja razlikuje državu i građansko društvo u koje je uključeno i tržište, dok se izrazom civilno društvo radi dodatno diferenciranje, pa se govori o trojnoj koncepciji koja obuhvaća državu, tržište i civilno društvo. On smatra kako "civilno društvo opisuje sve ono što se u društvenoj interakciji može smatrati nedržavnim i neprivrednim. Civilno društvo postoji svugdje gdje postoje posrednički organizacijski oblici između, odnosno pokraj države i privrede" (68). Ta je definicija, kao što kaže i Reese-Schäfer, na tragu Habermasova razumijevanja civilnoga društva iz knjige *Faktizität und Geltung* (1992), gdje Habermas navodi kako "ono što se danas zove civilno društvo više, naime, ne uključuje privatnopravno konstituiranu ekonomiju, kojom se upravljalo preko tržišta rada, kapitala i robe, kao što je to još bilo kod Marxa i u marksizmu. Institucional-

nu jezgru civilnog društva čine, štoviše, ona nedržavna i neprivredna udruženja i asocijacije na dobrovoljnoj osnovi koje ukotvljuju komunikacijske strukture javnosti u društvenim komponentama svijeta života. Civilno se društvo sastoji od onih više-manje spontano nastalih udruženja, organizacija i pokreta koji preuzimaju odjek što ga problematična društvena stanja nalaze u privatnim životnim područjima, kondenziraju ga i s pojačanim naglaskom prosljeđuju političkoj javnosti. Jezgru civilnog društva čini sustav udruženja" (442).² U većini suvremenih rasprava o civilnom društvu riječ je dakle o razumijevanju prema kojem je iz područja civilnoga društva isključena država, ali i ekonomija s tržištem, i u kojem se ono reducira na dobrovoljne, i od države autonomne, udruge građana i nove društvene pokrete.³

Na koje načine tako shvaćeno civilno društvo utječe na funkcioniranje demokracije? Tematiziranje odnosa između različitih tipova dobrovoljnoga udruži-

² Citirano prema: Reese-Schäfer, 2004: 69.

³ Tome treba dodati kako je dominantan stav teoretičara da se iz područja civilnoga društva također isključuju i intimni odnosi koji uključuju odnose u obitelji i odnose s prijateljima. Prema Warrenu (2001: 57), to je isključivanje opravdano jer je riječ o privatnim odnosima ispod razine zajedničkoga kolektivnog djelovanja. Kenneth Newton (2001) smatra pak da sve sfere suvremenih društava – država, tržište, civilno društvo i obitelj – podrazumijevaju kolektivno djelovanje, ali da se civilno društvo razlikuje od ostalih oblika po tome što je ono jedina sfera u kojoj je djelovanje istovremeno dobrovoljno i kolektivno. Obitelj u kojoj smo rođeni, tržište na kojemu moramo zarađivati za život i država, kako god se zvala, područja su na kojima naše djelovanje nije dobrovoljno i stoga su, po Newtonu, isključena iz civilnog društva.

vanja i funkcioniranja političke zajednice može se pratiti još od radova Platona i Aristotela pa sve do velikog broja suvremenih rasprava koje se pojavljuju početkom 21. stoljeća.⁴ Ipak, može se reći kako je Alexis de Tocqueville prvi politički teoretičar koji je sustavno opisivao kako funkcioniranje demokratske vlasti u velikoj mjeri ovisi o navici zajedničkoga djelovanja građana. U svojoj knjizi *O demokraciji u Americi* (1968. [1835]) Tocqueville pokazuje kako je navika zajedničkoga djelovanja kultivirana postojanjem velikog broja udruga u kojima dominiraju horizontalni odnosi udruživanja. Udruge, prema Tocquevilleu, socijaliziraju i educiraju pojedince promovirajući građansku osviještenost i navodeći ih da uske, sebične interese zamijene pravilno shvaćenim interesima, to jest da na svoje interese gledaju kroz prizmu zajedničkoga dobra. Tako na jednome mjestu navodi kako “u svojim političkim udruženjima Amerikanci različitih razmišljanja i godina stječu opći stav prema udrugama i privikavaju se na njih. Tamo se susreću u značajnom broju, tamo raspravljaju, slušaju jedni druge i razvijaju motivaciju prema različitim pothvatima. Nakon toga ta svoja iskustva transferiraju u civilni život” (1968: 30).

Tocqueville smatra, a to će od njega preuzeti niz suvremenih politologa, posebice Robert Putnam, kako će sposobnosti i stavovi stečeni tijekom djelovanja u aktivnostima udruga civilnog društva nadići svoje mjesto nastanka i pridonijeti razvoju demokratske političke kulture na dva načina. Prvo, udruge su brana od osjećaja izolacije i bespomoćnosti koji

prožima znatan dio stanovništva, i, drugo, udruge su brana od paternalistički i autoritarno usmjerene državne vlasti.

Takve Tocquevilleove teze o važnosti civilnog društva za funkcioniranje demokracije bit će polazna osnova brojnim kasnijim politološkim radovima i istraživanjima, no vjerojatno je najpoznatiji “tokvilovac” među suvremenim autorima američki politolog Robert Putnam. Upravo će njegovi radovi o socijalnom kapitalu biti jedan od glavnih poticaja za obnovu rasprave o civilnom društvu koja započinje 1990-ih.⁵

Koncept socijalnog kapitala Putnam je u suvremena politološka istraživanja uveo knjigama *Making Democracy Work* (1993) i *Bowling Alone* (2000). On pod socijalnim kapitalom razumijeva “karakteristike društvene organizacije, poput povjerenja, normi i mreža koje mogu poboljšati učinkovitost društva olakšavanjem koordiniranog djelovanja” (1993: 167). Konceptom socijalnoga kapitala želi se izraziti ideja da postoje karakteristike zajednice koje proizlaze iz kvalitete odnosa među ljudima, a koje mogu djelovati poput kapitala. Ako su one rasprostranjene u zajednici u kojoj živimo, omogućuju nam da budemo produktivniji na čitavom nizu područja. U teoriji socijalnoga kapitala civilno društvo ima posebno važnu ulogu jer je ono, prema Putnamu, ali i prema velikom broju drugih autora, najvažniji izvor, “mjesto rođenja” socijalnoga kapitala. Prema Putnamu, “udruge kod svojih članova potiču razvoj navika suradnje, solidarnosti i usmjerenosti na javno

⁴ Vrlo dobar povijesni pregled tematiziranja odnosa između civilnoga društva i demokracije dao je Mark Warren u svojoj knjizi *Democracy and Association* (2001).

⁵ Drugi je glavni poticaj, prema Reese-Schäferu (2004), percipiranje civilnog društva kao treće snage koja, uz državu i tržište, treba sudjelovati u upravljanju društvenim, ekonomskim i političkim razvojem.

dobro” (1993: 89). Njegova ga istraživa-nja navode na zaključak kako je članstvo u udrugama civilnoga društva koje članovima osigurava svakodnevnu, licem u lice, interakciju s drugim članovima ključno za razvoj socijalnog kapitala.

Prema Putnamovu mišljenju, nije dake važan sam sadržaj djelovanja udruga, to jest pitanje jesu li one u svom djelovanju više ili manje orijentirane na političke probleme i procese, nego to prihvaćaju li u svom djelovanju načelo horizontalnosti odnosa među članovima. Dapače, Putnam postavlja tezu kako se horizontalnost odnosa, neposredna interakcija i sposobnost da se nadiđu supkulturne podjele mogu lakše ostvariti u nepolitičkim udruženjima jer su politički usmjerena udruženja najčešće i stvorena na temelju rascjepa u određenom društvu. Uz tu distinkciju Putnam, kao izrazito pozitivna, ističe udruženja koja u svom djelovanju presijecaju crte društvenih podjela u nekoj zajednici. Osnovna je njegova ideja da će sposobnosti i stavovi, kao što su tolerancija i povjerenje, stečeni tijekom sudjelovanja u aktivnostima udruga civilnoga društva nadići samo mjesto nastanka i postati značajan element demokratske političke kulture ukupne zajednice.

Razumijevanje udruga koje omogućavaju generiranje socijalnog kapitala Putnam je pojasnio u knjizi *Bowling Alone*. Na primjeru SAD-a pokazao je kako je upravo erozija članstva u udrugama jedan od glavnih uzroka smanjenja socijalnog kapitala. Istodobno priznaje da su stari oblici građanskog organiziranja zamijenjeni novim tipom organizacija, kao što su udruge umirovljenika, koje u SAD-u imaju više od 30 milijuna članova. Putnam smatra da taj tip udruga, koje naziva tercijarnim udrugama, zbog velikog broja članova ima veliku poli-

tičku važnost, no da se u pitanju društvenog povezivanja svojih članova bitno razlikuje od klasičnih udruga koje naziva sekundarnim udrugama.⁶ Članstvo u

⁶ Putnam navodi kako je razlikovanje sekundarnih i tercijarnih udruga preuzeo od Amy Gutmann. No ona u svojoj knjizi *Freedom of Association* (1998) navodi kako je distinkciju između primarnih, sekundarnih i tercijarnih udruženja prvi izveo Charles Cooley u svojoj knjizi *Human Nature and Social Order* (1964). U primarne oblike udruživanja Cooley ubraja obitelj i prijatelje, a u tercijarna udruženja ubraja interesne grupe, koje se od sekundarnih udruženja razlikuju po tome što se pripadnici tih udruženja međusobno vrlo slabo poznaju i što, osim konkretnog cilja koji slijede, imaju vrlo malo drugih zajedničkih osobina. Razlikovanjem tih tipova bavili su se i Claus Offe i Susanne Fuchs (2002), koji smatraju da se distinkcija između različitih tipova udruženja može izvesti na temelju kombinacije dvaju kriterija. Prvi kriterij odnosi se na ciljeve udruživanja, to jest na pitanje jesu li ciljevi čvrsto zadani ili se relativno lako mogu mijenjati, a drugi je povezan s članstvom, to jest s pitanjem je li ono rigidno zadano ili se lako stječe i gubi. Kod primarnih udruženja, a kao tipičan primjer navode obiteljske odnose, članstvo je rigidno zadano, ono je primordijalno i automatski isključuje sve strance. Taj tip udruženja ima vrlo difuzne, sveobuhvatne ciljeve. Nasuprot tome, tercijarna udruženja, a kao primjere navode poduzeća i političke stranke, imaju čvrsto zadane ciljeve – ostvarenje profita ili osvajanje vlasti – no članstvo u njima lako se stječe i gubi. Kod tercijarnih udruženja članstvo ovisi o spremnosti i sposobnosti da se pridoneše glavnom cilju zbog kojega je organizacija uspostavljena, pri čemu je aktivnost članova udruženja ograničena funkcijom udruženja i hijerarhijskom kontrolom. Između tih dvaju tipova nalaze se sekundarna ili civilna udruženja kod kojih ciljevi nisu tako općeniti kao kod primarnih, ali ni tako konkretni kao kod tercijarnih udruženja. Taj tip udruženja ne

tercijarnim udrugama najčešće se svodi na plaćanje članarine i povremeno čitanje glasnika udruge, pri čemu vrlo velik broj članova ne poznaje niti jednog drugog člana udruge. Za razliku od sekundarnih udruga, u kojima postoji gotovo svakodnevna neposredna interakcija članova, tercijarne udruge nisu toliko prikladne za generiranje socijalnog kapitala jer su njihovi članovi "povezani zajedničkim simbolima, zajedničkim vođama i, možda, zajedničkim idealima, ali nisu povezani jedni s drugima!" (2000: 71).⁷

Ta distinkcija povezana je s još jednom razlikom – onom između unutarnjih i vanjskih učinaka udruživanja. Nju

teži ostvarenju profita ni institucionaliziranju političke moći, nego svoje ciljeve nastoji postići djelovanjem na različitim područjima, pri čemu se ciljevi koji su u temelju aktivnosti određuju na temelju interakcije članova. Prema tim autorima, rasprava o utjecaju civilnog društva na razvoj demokracije treba se usredotočiti na ta sekundarna udruženja, jer "kod civilnih udruga ne postoje unaprijed zadani ciljevi kao kod tercijarnih organizacija ni unaprijed definirana mogućnost članstva koja je karakteristična za obitelji" (196). Upravo ta dvostruka odsutnost zadanosti, smatraju Offe i Fuchs, omogućava sekundarnim udruženjima da budu činitelji razvoja političke kulture i socijalnog kapitala.

⁷ Theda Skocpol u svom radu *From Membership to Advocacy* (2002) navodi kako je jačanje tercijarnih udruga na račun sekundarnih, to jest na račun klasičnoga civilnog društva, jedna od najvažnijih promjena u razvoju civilnog društva u posljednjih nekoliko desetljeća. Ta je promjena gotovo kao univerzalan trend prisutna u etabliranim demokracijama. Prema Skocpol, tercijarne organizacije karakterizira postojanje centraliziranoga plaćenog vodstva, česta hijerarhijska i nedemokratska struktura, a podrška članstva očituje se doniranjem novca, a ne doniranjem vremena.

spominje i Putnam (2000), a detaljno je razrađuje Kenneth Newton (2001). Pod unutarnjim učincima razumijeva se utjecaji udruge na svoje članove, to jest socijalizacijsko-edukacijski učinci. Pod vanjskim učincima razumijeva se uloga udruge u povezivanju građana s institucijama političkog sustava. Kod vanjskih učinaka riječ je o posredovanju između pojedinaca i države tako da se građanima olakšava pristup procesima utjecaja na donošenje političkih odluka.⁸ Newton smatra kako smo u suvremenim uvjetima svjedoci sve većeg broja udruge koje imaju snažne vanjske i slabe unutarnje učinke. To su udruge koje slabo aktiviraju svoje članove, osim što prikupljaju članarinu. Navodi kako postoje dva temeljna tipa tih udruga sa slabim unutarnjim i snažnim vanjskim učincima. U prvi tip građani se učlanjuju jer time osiguravaju određene usluge i koristi, a kao primjer može se navesti automobilski klub. Taj tip udruge ima velik broj članova, koji su međutim gotovo potpuno neaktivni te koji su se u udruhu učlanili kako bi osigurali određene koristi. Unutar udruge interpersonalni odnosi članova vrlo su slabi, no velik broj članova i značajna financijska sredstva čine te udruge potencijalno vrlo moćnim interesnim grupama koje mogu utjecati na oblikovanje određene javne politike. Što se tiče drugog tipa, građani se ne učlanjuju zato što zauzvrat očekuju neke koristi, nego zbog simboličkih razloga, kako bi izrazili identifikaciju s ci-

⁸ Tu ulogu udruge pregnantno je opisala Amy Gutmann, koja tvrdi kako "bez udruge koje su spremne i sposobne zastupati i iznositi naša mišljenja i vrijednosti imamo, ako nismo bogati ili slavni, vrlo ograničenu mogućnost da izrazimo svoje mišljenje i da nas drugi ljudi čuju, te da utječemo na politički proces" (1998: 3).

ljevima udruge. Oni ne žele biti aktivni i susretati se s drugim članovima udruge, nego plaćanjem članarine čine određenu simboličku gestu. Te udruge sa slabim unutarnjim učincima nemaju, po Newtonu, bitnu ulogu u razvoju političke kulture pojedinaca jer ne potiču razvoj neposrednog povezivanja, no mogu imati važnu ulogu u poboljšanju kvalitete demokratske performanse tako što zastupaju određene interese koji bi bez njih ostali marginalizirani.

Michael Foley i Bob Edwards (1998) također koriste to razlikovanje i navode kako se u suvremenim raspravama o civilnom društvu mogu razlikovati radovi koji se fokusiraju na unutarnje učinke, što nazivaju Civilno društvo I (*Civil Society I*), od radova koji se fokusiraju na vanjske učinke, koje nazivaju Civilno društvo II (*Civil Society II*).

Suvremene rasprave o civilnom društvu i ulozi udruge u promoviranju i razvoju demokracije ne zaustavljaju se, naravno, na razlikovanju tih dviju funkcija. Tako Archon Fung u svom radu *Associations and Democracy* (2003) nabraja šest načina na koje udruge mogu pridonositi kvalitetnom funkcioniranju demokracije. I on smatra najvažnijom, i u literaturi najviše tematiziranom, socijalizacijsko-edukativnu funkciju. Druga funkcija, na koju se obično fokusiraju liberalni teoretičari, sastoji se u tome što su udruge samim svojim postojanjem dobro po sebi, to jest one su izraz slobode udruživanja koja je jedan od središnjih elemenata individualne slobode. Prema toj interpretaciji, bez obzira na to hoće li određena udruga doživjeti uspjeh ili neuspjeh u svom radu, vrijedno je samo iskustvo osnivanja i djelovanja u udruzi. Drugim riječima, bez obzira na sadržaje kojima se udruge bave, sloboda udruživanja vrijednost je po sebi i pred-

stavlja temelj demokracije. Treća funkcija udruge sastoji se od kontrole i nadzora vlasti. Suprotstavljanje autoritarnoj i antidemokratskoj vlasti u nedemokratskim sustavima klasičan je primjer te funkcije. No i u demokracijama udruge služe kao "osigurači" protiv zloupotrebe vlasti, i to najčešće, prema Fungu, tako što od vlasti i državnih službenika zahtijevaju visok stupanj transparentnosti. Sljedeća je funkcija udruge da budu dodatni kanali kojima se mogu poboljšati načini na koje su određeni interesi zastupljeni i predstavljeni zakonodavcima. Fung tvrdi kako zastupanje interesa putem udruge može biti sadržajnije i informacijama bogatije od klasičnih načina zastupanja određenih interesa, kao što je glasovanje. Peta je funkcija udruge, koju Fung najdosljednije opisano pronalazi u radovima Jürgena Habermasa, sudjelovanje u promoviranju ideala deliberativne demokracije. Udruge civilnog društva pomažu da se konstituiraju prostor koji se može nazvati javnom sferom u kojoj se odvijaju procesi komunikacije i deliberacije, koji bi trebali isključivati svaki oblik prisile i uvažavati samo snagu argumenata.

Fung misli kako svih pet funkcija koje je opisao ima zajednički element, a to je da ne pretpostavljaju neku bitnu transformaciju organizacije suvremene države. Kod svih se funkcija radi o tome da udruge mogu poboljšati kvalitetu *in-puta* u demokratski politički proces. Posljednja, šesta funkcija povezana je s mogućnošću da udruge preuzmu izravniju ulogu u formuliranju i implementiranju javnih politika. Kao autora koji zagovara tu funkciju Fung navodi Paula Hirsta (1994) i njegovu ideju asocijativne demokracije. Hirstova je temeljna teza da područja države i tržišta moraju biti restrukturirana tako da se udrugama dade

veća uloga u političkome i ekonomskom upravljanju. Time bi se smanjio demokratski deficit koji postoji na *output* strani upravljanja, kao što su slabosti u rješavanju javnih problema i sl. Slične teze zastupaju i Joshua Cohen i Joel Rogers (1995), koji udruge također promatraju kao alternativne kanale upravljanja. Za razliku od Putnama oni smatraju da je s demokratskoga gledišta samo članstvo u udrugama trivijalno ako udruge ne dobiju mogućnost aktivnijeg sudjelovanja u donošenju važnih političkih i ekonomskih odluka.⁹

Civilno društvo kao škola demokracije

Iz ranije navedenog očito je kako većina suvremenih teoretičara i dalje navodi socijalizacijsko-edukacijsku funkciju civilnoga društva, onu koju je prvi sustavno elaborirao Tocqueville, kao vrlo važnu. U kojoj mjeri aktualno stanje u suvremenim demokratskim porjecima odgovara takvim normativnim ocjenama?

Prvu sustavnu provjeru Tocqueville-ovih teza proveli su američki politolozi

Gabriel Almond i Sydney Verba u svojoj knjizi *Civilna kultura* (2000. [1963]) u kojoj su na temelju komparativne analize pet država pokazali kako funkcioniranje demokracije u velikoj mjeri ovisi o postojanju demokratske političke kulture, to jest o rasprostranjenosti posebnog tipa orijentacija prema politici među građanima. Glavni rezultati njihova istraživanja pregnantno su izraženi u sljedećim rečenicama: "Državnici koji pokušavaju stvoriti političku demokraciju vrlo često se usredotočuju na stvaranje formalnog skupa institucija vlasti i na pisanje ustava. No razvoj stabilne i djelotvorne demokratske vlasti ne ovisi o ustroju vlasti i politike; on ovisi o orijentaciji ljudi prema političkom procesu – o političkoj kulturi. Ako politička kultura ne može podržati demokratski sustav, mršave su šanse za uspjeh tog sustava" (2000: 365). U nastojanjima da analiziraju činitelje političke socijalizacije koji utječu na razvoj političke kulture Almond i Verba fokusirali su se i na civilno društvo. Zanimalo ih je ima li članstvo u dobrovoljnim organizacijama pozitivan utjecaj na razvoj demokratske političke kulture. Glavni je njihov nalaz da udruge civilnoga društva imaju značajnu ulogu u izgradnji demokratske političke kulture. Najprije su pokazali kako je članstvo u udrugama važno jer će se "pojedinaac koji pripada nekoj organizaciji, u usporedbi s onim koji ne pripada nijednoj, osjećati kompetentnijim utjecati na vlast" (2000: 230). Nakon toga fokusirali su se na još nekoliko dimenzija članstva u udrugama. Tako su ustanovili da udruge koje se u svojem djelovanju usredotočuju na političke sadržaje imaju snažniji utjecaj na razvoj demokratske političke kulture od organizacija formiranih oko nekih nepolitičkih sadržaja. Ipak, i "nepolitičke" organizacije imaju

⁹ Postoje, naravno, i drugačije klasifikacije, ali su prilično slične. Tako Goran Hyden (1997) navodi osam glavnih funkcija udruga civilnog društva: ograničavaju moć države javnim nadzorom vlasti, stimuliraju političku participaciju građana, potiču razvoj određenih demokratskih stavova kao što su tolerancija i spremnost na kompromis, omogućavaju prostor za artikuliranje, agregiranje i reprezentiranje interesa izvan političkih stranaka, ublažavaju konflikte stvaranjem višestruke pripadnosti, omogućavaju regrutaciju novih političkih vođa, potiču reforme postojećih demokratskih institucija i procedura te omogućavaju širenje informacija o političkim događanjima.

važnu socijalizacijsku funkciju, pa tako njihovi podaci pokazuju kako "organizacijsko članstvo, čak i ako je eksplicitno nepolitičko, povećava vjerojatnost da će pojedinac imati osjećaj sposobnosti participacije u politici i da će doista i sudjelovati u političkim diskusijama. Član, za razliku od ne-člana, bliže je onom što smo nazvali demokratskim građaninom" (2000: 232). Druga dimenzija koja ih zanima jest razlika između aktivnoga i pasivnoga članstva u udrugama, pri čemu su ustanovili kako "aktivno članstvo u organizaciji ima veći utjecaj na političku kompetentnost od pasivnog članstva" (2000: 239). Posljednja dimenzija koju smatraju važnom jest pitanje višestrukoga članstva, pri čemu zaključuju kako se "višestruki članovi razlikuju u političkoj kompetentnosti od članova jedne organizacije otprilike jednako, ako ne i više, kao što se članovi jedne organizacije razlikuju od ne-članova" (2000: 241).

Upravo se te dimenzije koje su dakle koristili već Almond i Verba – članstvo u udrugama, sadržaji djelovanja udruga, tip članstva i višestruko članstvo – koriste i u većini suvremenih istraživanja o ulozi civilnog društva u generiranju demokratske političke kulture.

Tako su, primjerice, Dag Wollebaek i Per Selle u svom radu *Does Participation in Voluntary Associations Contribute to Social Capital? The Impact of Intensity, Scope, and Type* (2002) odlučili propitati vrijede li u Norveškoj teze o povezanosti između članstva u udrugama i socijalnog kapitala. Socijalni kapital operacionalizirali su preko njegove kulturalne dimenzije, dakle socijalnog povjerenja. Nakon što su ustanovili da povezanost između članstva u udrugama i viših razina socijalnog povjerenja vrijedi i u Norveškoj, dodatno su odlučili analizirati utjecaj pojedinih elemenata članstva

u udrugama, i to, kako navode u naslovu rada, utjecaj intenziteta, opsega i tipa članstva. Pod intenzitetom razumijevaju razliku između aktivnoga i pasivnog članstva, pod opsegom utjecaj višestrukog članstva, a pod tipom razliku između članstva u političkim i nepolitičkim udrugama.

Kod dimenzije tipa udruga u koje se građani učlanjuju nisu ustanovili bitnu razliku u razinama socijalnog povjerenja između nepolitičkih i političkih udruga, pri čemu u posljednje svrstavaju političke stranke i sindikate. Drugi važan rezultat njihova istraživanja odnosi se na razliku između aktivnoga i pasivnog članstva. Rezultati do kojih su došli Wollebaek i Selle pokazuju da u Norveškoj postoje vrlo male razlike između aktivnih i pasivnih članova u pitanju socijalnog povjerenja. Na temelju toga zaključuju kako, makar što se tiče Norveške, i pasivno članstvo može biti važan izvor socijalnog kapitala.¹⁰ Možda se najvažniji rezultat njihova istraživanja odnosi na ulogu višestrukog članstva. Njihovi podaci pokazuju kako je "višestruko članstvo u udrugama, neovisno o tome je li riječ o aktivnom ili pasivnom djelovanju, najproduktivniji izvor socijalnog povjerenja" (2002: 46). Analiza pokazuje da je višestruko članstvo mnogo važniji prediktor razina socijalnog povjerenja od intenziteta djelovanja, pa pa-

¹⁰ Utjecaj udruga i na pasivne članove oni objašnjavaju na dva načina. Prema prvome, udruge djeluju kao socijalni sustavi u kojima se socijalizacija događa čak i kada pojedinci ne komuniciraju s drugim članovima. Prema drugome, koji slijedi razmišljanja Benedicta Andersona o nacijama kao "zamišljenim zajednicama", udruge treba promatrati kao svojevrsne zamišljene zajednice u kojima članovi dijele osjećaj identifikacije s određenim ciljem.

sivni članovi s višestrukim članstvom imaju više razine socijalnog povjerenja od aktivnih koji su članovi samo jedne udruge. Autori smatraju da postoje dva temeljna mehanizma kojima višestruko članstvo ostvaruje te pozitivne utjecaje: prvo, višestruko članstvo čini vjerojatnijim susretanja ljudi iz različitih društvenih grupa, što umanjuje izgleda za razvoj konflikta u nekoj zajednici; drugo, riječ je o kumulativnom učinku, odnosno o činjenici da višestruko članstvo istodobno znači veću i širu interakciju.

Većina empirijskih istraživanja uloge civilnoga društva u razvoju političke kulture uglavnom se koristi sličnom metodologijom, a ona će, na ponešto modificiran način, biti korištena i u ovom radu.

Izvori podataka i operacionalizacija varijabli

U kojoj mjeri Tocquevilleove i Putnamove teze vrijede i za Hrvatsku? U pokušaju odgovora na to pitanje propitao će se postojanje veze između članstva u udrugama i određenih dimenzija političke kulture.

Pritom će se kao izvor koristiti podaci prikupljeni u anketnom istraživanju "Izbori 2007.". Navedeno istraživanje provedeno je u sklopu znanstvenoistraživačkog projekta Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu "Izbori, stranke i parlament u Hrvatskoj 2000-2010". Terenski dio istraživanja proveden je u studenome 2007. na reprezentativnom uzorku od 1081 punoljetnoga građanina Hrvatske. Istraživanje je provedeno neposredno uoči parlamentarnih izbora i glavni mu je cilj bio prikupiti podatke koji omogućavaju analizu izbornog ponašanja hrvatskih građana. Međutim budući da je upitnik sadržavao i pitanje

o članstvu u udrugama te pitanja o određenim dimenzijama političke kulture, neki od rezultata mogu se iskoristiti i u ovom radu.

Pitanje o članstvu u nevladinim organizacijama formulirano je na način da je ispitanicima ponuđeno 13 vrsta nevladinih organizacija te se od njih tražilo da se izjasne jesu li članovi tih organizacija. Navedene su ove organizacije: religijske ili crkvene organizacije, organizacije branitelja ili stradalnika Domovinskog rata, sindikati, organizacije mladih ili organizacije koje se bave mladima, organizacije za očuvanje okoliša, organizacije koje se bave obrazovnim, umjetničkim ili kulturnim aktivnostima, ženske grupe, organizacije koje se bave zdravstvom i pomoći oboljelima, humanitarne organizacije, profesionalna udruženja, organizacije za zaštitu i promicanje ljudskih prava, sportsko-rekreacijske organizacije i klubovi te organizacije koje se bave specifičnim lokalnim problemima, a uz to je bila navedena i kategorija ostalih organizacija.¹¹ Kao dodatna opcija uz pitanje o članstvu u svakoj od navedenih organizacija ispitanicima je ponuđena mogućnost da se izjasne jesu li u toj organizaciji aktivni ili pasivni članovi.¹²

¹¹ Nedostatak je takvog načina mjerenja članstva u udrugama to što neki pojedinac može istovremeno biti član dviju udruga s istog područja, primjerice dvaju profesionalnih udruženja, a da to istraživanjem nije zahvaćeno kao višestruko članstvo. Laura Morales (2002) napominje kako to znači da mi zapravo ne dobivamo ukupan broj udruga u koje su građani uključeni, već članstvo u različitim tipovima udruga, što znači da je moguće da podcjenjujemo ukupan broj udruga u kojima su građani članovi.

¹² Vidljivo je da se ovim pitanjem zahvaća samo članstvo u formalnim, registriranim organi-

Politička kultura, koja je kompleksan i višedimenzionalan koncept, bit će, s obzirom na pitanja u upitniku, operacionalizirana preko tri dimenzije: socijalnog povjerenja, normativne potpore demokraciji i spremnosti na političku participaciju.¹³

U slučaju socijalnog povjerenja korištena je klasična mjera, odnosno pitanje koje glasi: “Općenito govoreći, smatrate li da se većini drugih ljudi može vjerovati ili držite da u odnosima s drugim ljudima treba biti oprezan?”. Pritom su ponuđena tri odgovora: “većini ljudi se može vjerovati”, “u odnosima s drugim ljudima treba biti oprezan” i “ne znam, nisam siguran”. Klasična mjera socijalnog povjerenja jest postotak ispitanika koji bira odgovor da se većini drugih ljudi može vjerovati. Odgovori na to pitanje govore nam o razinama socijalnoga, generaliziranog povjerenja, to jest o stavovima prema pouzdanosti drugih ljudi. Rasprave o generaliziranom socijalnom povjerenju i njegovu mjerenju (primjerice Putnam, 2000; Rothstein, 2005; Šalaj, 2007) pokazale su kako se dobiveni rezultati mogu interpretirati kao izraz aktualnih socijalnih iskustava ispitanika.

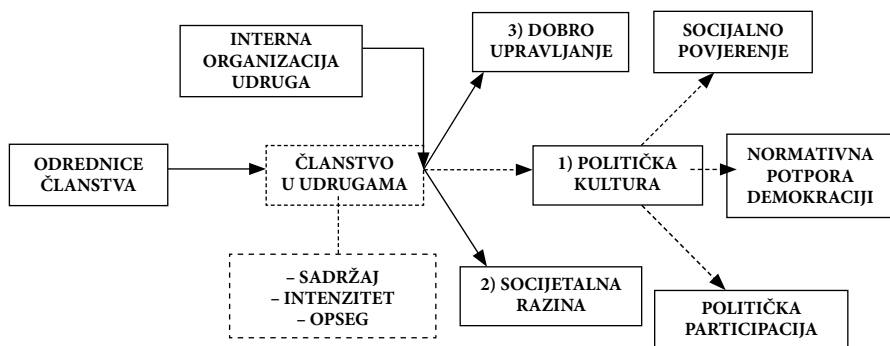
zacijama, dok nam izmiče sudjelovanje građana u djelovanju neformalnih grupa, koje također mogu biti važan izvor generiranja demokratske političke kulture. Neformalne grupe vrlo su brojne i velik broj pojedinaca troši znatan dio svoga slobodnog vremena na neformalne oblike povezanosti i druženja. One su sveprisutne, no istodobno su i vrlo nestalne, promjenjive i amorfne, te ih je vrlo teško proučavati, to jest vrlo ih je teško obuhvatiti standardnim istraživačkim pristupima.

¹³ Detaljno tematiziranje kompleksnosti i višedimenzionalnosti koncepta političke kulture može se pronaći u knjizi *Politička kultura i demokracija* (Vujčić, 2001).

ka. Logično je pretpostaviti da stavovi ispitanika izražavaju aktualno socijalno iskustvo, a ne neku psihičku predispoziciju da se vjeruje ili ne vjeruje. Kada ljudi izjavljuju kako se većini drugih ljudi može vjerovati, oni ne haluciniraju, nego zapravo govore o nečemu što je izraz njihova iskustva. Druga je korištena dimenzija normativna potpora demokraciji. Ona je, prema Pippi Norris (1999), tip političkog povjerenja koje se ne odnosi na zadovoljstvo aktualnim funkcioniranjem demokracije, nego obuhvaća povjerenje u sama načela režima. U upitniku je korištena ova formulacija: “Ponekad demokracija teško funkcionira. Neki misle da su nam potrebni jaki vođe koji će srediti stvari. Drugi misle da je demokracija najbolje rješenje čak i kad stvari teško funkcioniraju. Što vi o tome mislite?”. Ponuđeni odgovori bili su: “potrebni su jaki vođe”, “demokracija je uvijek najbolja” i “ne znam, nisam siguran”. Za potrebe ovog rada primarno nas zanimaju građani koji iskazuju normativnu potporu demokraciji, to jest smatraju kako je demokracija, bez obzira na okolnosti, uvijek najbolja. Treća dimenzija odnosi se na spremnost građana na političko sudjelovanje, pri čemu je korišteno pitanje o spremnosti na izlazak na predstojeće izbore. Od pet ponuđenih odgovora o izlasku na izbore – “sigurno neću”, “vjerojatno neću”, “vjerojatno hoću”, “sigurno hoću” i “ne znam” – zanima nas postotak onih koji su sigurni da će izaći na izbore.

Pritom treba napomenuti kako se ovakvim istraživačkim dizajnom zahvaća samo jedan dio mogućih istraživačkih pitanja povezanih s civilnim društvom i nevladinim organizacijama, njihovim djelovanjem i mogućim utjecajem na demokraciju. Jedan mogući obuhvatniji istraživački nacrt, koji može poslužiti

Shema 1. Civilno društvo i demokracija: prijedlog istraživačkog dizajna

kao predložak za buduće analize, prikazan je u shemi 1.

Ovakav istraživački dizajn uključuje niz istraživačkih pitanja. Prvo je deskriptivno i glasi: u kojoj su mjeri građani uopće članovi nevladinih organizacija. S tim su povezana dodatna pitanja o članstvu koja se odnose na prirodu uključenosti građana, to jest je li uključenost dominantno aktivna ili pasivna, na tip udruga u koje se građani najčešće uključuju te na broj građana koji su istodobno uključeni u veći broj udruga. Tome treba dodati i pitanje o samoj internoj organizaciji i djelovanju udruga. Sljedeći skup pitanja tretira, uvjetno rečeno, članstvo u udrugama kao nezavisnu varijablu, pri čemu se pokušava analizirati utjecaj koji civilno društvo vrši na demokraciju. Pritom se, na tragu onoga što je prikazano u teorijskom dijelu rada, utjecaj civilnog društva na demokraciju može analizirati kroz tri dimenzije. Preko prve analizira se utjecaj civilnog društva u procesu generiranja demokratske političke kulture, druga tematizira važnost civilnog društva za agregiranje, artikuliranje i reprezentiranje određenih interesa, to jest njegovu važnost u poboljšavanju kvalitete javnog promišljanja na socijalnoj

razini, a treća obuhvaća pitanje doprinosa civilnog društva procesima dobrog upravljanja. Svaka od tih dimenzija može sadržavati niz daljnjih istraživačkih pitanja, pa se, primjerice, odnos između civilnog društva i demokratske političke kulture može pratiti kroz odnos između članstva u udrugama i pojedinih dimenzija političke kulture, kao što su socijalno povjerenje, normativna potpora demokraciji i spremnost na političku participaciju. S druge strane, članstvo u udrugama moguće je promatrati i kao zavisnu varijablu, te propitivati glavne odrednice članstva. Istraživačka pitanja koja su analizirana u ovoj studiji u shemi su naznačena isprekidanim crtama.

Rezultati i interpretacija podataka

Rezultati za navedena pitanja prikazani su u tablicama 1, 2, 3 i 4. Iako nisu od primarnog interesa za ovaj rad, podaci nude sliku stanja određenih dimenzija civilnog društva i političke kulture u Hrvatskoj. U tablici 1 prikazani su rezultati koji govore o članstvu u nevladinim organizacijama, pri čemu brojevi u tablici izražavaju postotak ispitanika koji su članovi, odnosno aktivni članovi navedenih organizacija.

Tablica 1. Članstvo u nevladinim organizacijama

NEVLADINE ORGANIZACIJE	ČLANOVI	AKTIVNI ČLANOVI
Crkvene ili religijske organizacije	16	7
Sportsko-rekreacijske organizacije ili klubovi	15	6
Sindikati	14	3
Organizacije branitelja ili stradalnika Domovinskog rata	9	4
Profesionalna udruženja	8	4
Humanitarne organizacije	8	3
Organizacije koje se bave obrazovnim, umjetničkim ili kulturnim aktivnostima	7	4
Organizacije koje se bave zdravstvom i pomoći oboljelima	5	2
Organizacije za očuvanje okoliša	4	2
Organizacije koje se bave specifičnim lokalnim problemima	3	2
Organizacije mladih ili organizacije koje se bave mladima	3	1
Ženske grupe	2	1
Organizacije za zaštitu i promicanje ljudskih prava	2	1
Ostale organizacije	7	4

Podaci pokazuju da u Hrvatskoj dominira članstvo u crkvenim ili religijskim organizacijama, sportsko-rekreacijskim organizacijama i klubovima te u sindikatima. Takvo stanje vrlo je slično situaciji u drugim demokratskim državama (Dekker–Van den Broek, 1998; Curtis–Baer–Grabb, 2001; Morales–Geurts, 2007) gdje upravo te organizacije imaju najveći broj članova. Specifičnost je hrvatskoga civilnog društva relativno brojno članstvo u organizacijama branitelja ili stradalnika Domovinskog rata, što je, naravno, posljedica recentne hrvatske povijesti.

Podaci prikazani u tablici 1 mogu se organizirati na način da se izračuna ukupan postotak građana koji su u članstvu bar jedne organizacije, što je vrlo često korištena mjera u komparativnim istraživanjima članstva u nevladinim organizacijama. Podaci pokazuju da je 48 posto

hrvatskih građana u članstvu bar jedne nevladine organizacije. To je u odnosu na rezultate iz 2000. godine (Šalaj, 2007: 190-192) porast za pet posto. Ako se taj podatak uvrsti u komparativni okvir drugih europskih država, onda recentna istraživanja (Morales–Geurts, 2007) sugeriraju da se Hrvatska, s obzirom na članstvo u udrugama, nalazi u sredini ljestvice. Na vrhu su države s izrazito visokim postotkom članstva, kao što su Danska s 92 posto, Švedska s 90 posto, Norveška s 88 posto i Švicarska s 86 posto građana koji su u članstvu bar jedne udruge. Pri dnu su Rusija s 25 te Rumunjska i Moldavija sa samo 20 posto građana koji su u članstvu bar neke od nevladinih organizacija. Hrvatska, s 48 posto, u grupi je država, zajedno sa Slovenijom, Španjolskom i Portugalom, u kojima je oko polovina stanovništva u članstvu neke od udruga civilnoga društva.

Tablica 2. Socijalno povjerenje

	VEČINI LJUDI SE MOŽE VJEROVATI	U ODNOSIMA S DRUGIM LJUDIMA TREBA BITI OPREZAN	NE ZNAM, NISAM SIGURAN
POVJERENJE	14	81	5

Tablica 3. Normativna potpora demokraciji

	POTREBNI SU JAKI VOĐE	DEMOKRACIJA JE UVIJEK NAJBOLJA	NE ZNAM, NISAM SIGURAN
JAKE VOĐE ILI DEMOKRACIJA?	32	49	19

Tablica 4. Spremnost na političku participaciju

	SIGURNO NEĆU	VJEROJATNO NEĆU	NE ZNAM	VJEROJATNO HOĆU	SIGURNO HOĆU
IZLAZAK NA IZBORE	7	3	5	18	67

Rezultati za socijalno povjerenje prikazani su u tablici 2; brojevi u tablici izražavaju postotak ispitanika koji su odabrali svaki od ponuđenih odgovora.

Ovi rezultati potvrđuju prethodne ocjene (Štulhofer, 2004; Šalaj, 2007) kako je Hrvatska država s izrazitom niskim razinama socijalnog povjerenja, pa tako samo 14 posto ispitanika iskazuje povjerenje u druge ljude.

Tablica 3 prikazuje postotak ispitanika koji su odabrali pojedine odgovore na pitanje o normativnoj potpori demokraciji. Pritom nas posebno zanima postotak onih koji su odabrali odgovor da je demokracija uvijek najbolja. To su građani koji u određenoj zajednici čine pričuvu demokratske legitimnosti i koji su važni za opstanak demokracije i u razdobljima kada aktualno funkcioniranje nije zadovoljavajuće.

S 49 posto onih koji smatraju da je demokracija uvijek najbolja Hrvatska je,

uzimajući u obzir komparativni okvir drugih europskih država (Thomassen, 2007), država s niskim razinama normativne potpore demokraciji. Podaci su naročito zabrinjavajući ako se promatraju iz perspektive politološke literature koja tematizira pitanje konsolidacije novouspostavljenih demokracija. Tamo se često može pronaći tvrdnja kako je nužan preduvjet konsolidiranja demokracije u nekoj tranzicijskoj državi to da, u jednom dužem razdoblju, postoji kontinuirana podrška demokraciji kao načelu od strane značajnog dijela stanovništva. Neki autori (primjerice Diamond, 1999) govore o broju od najmanje 70 posto građana.

U tablici 4 prikazani su rezultati za dimenziju političke participacije, iz kojih je vidljivo da je 2007. godine oko dvije trećine građana izrazilo potpunu sigurnost u svoje sudjelovanje na predstojećim izborima.

Analiza odnosa između članstva u nevladinim organizacijama i navedenih dimenzija političke kulture (socijalno povjerenje, normativna potpora demokraciji i spremnost na političku participaciju) odvijat će se putem odgovora na nekoliko pitanja, pri čemu će za sve navedene dimenzije biti primijenjen isti model.

Prvi je korak utvrditi postoji li povezanost između članstva u udrugama i političke kulture. Nakon toga slijedi analiza koja se usredotočuje na nekoliko elemenata članstva u nevladinim organizacijama. Prvi element odnosi se na pitanje utjecaja tipa organizacije na političku kulturu, to jest nastoji se utvrditi postoji li određeni tip udruga koji je posebno snažno povezan s višim razinama socijalnog povjerenja, normativne potpore demokraciji i spremnosti na političku participaciju. Zbog toga je u analizu uvršteno i članstvo u političkim strankama. Političke se stranke u većini teorijskih rasprava ne tretiraju kao dio civilnog društva, ali se članstvo u njima ovdje koristi kako bi se procijenilo postoji li razlika u utjecajima članstva na političku kulturu s obzirom na razliku između političkih i nepolitičkih organizacija. Drugi element odnosi se na razlikovanje aktivnoga i pasivnog članstva, pri čemu se nastoji provjeriti u kojoj mjeri intenzitet članstva utječe na generiranje viših razina socijalnog povjere-

nja, normativne potpore demokraciji i spremnosti na političku participaciju. Treći element povezan je s višestrukim članstvom, to jest s pitanjem pridonosi li članstvo u nekoliko udruga više generiranju socijalnog povjerenja, stvaranju viših razina normativne potpore demokraciji i sklonosti političkoj participaciji od članstva u samo jednoj udruzi. Nastoji se dakle istražiti na koji su način tip udruživanja, intenzitet članstva i opseg članstva u udrugama povezani s političkom kulturom.

Kako bi se odgovorilo na temeljno pitanje, ono o postojanju povezanosti između članstva u udrugama civilnog društva i navedenih dimenzija političke kulture, odgovori na pitanje korišteno u upitniku kategorizirani su tako da se za svakoga ispitanika utvrdilo pripada li makar jednoj od navedenih organizacija. Tako su dobivene dvije kategorije: u prvoj su oni koji su članovi najmanje jedne od navedenih udruga, a u drugoj oni koji nisu članovi ni jedne udruge. Rezultati dobiveni takvim kategoriziranjem prikazani su u tablicama 5, 6 i 7. Brojevi u tablici izražavaju postotak ispitanika u ukupnoj populaciji određene kategorije koji smatraju da se većini drugih ljudi može vjerovati (tablica 5), onih koji smatraju da je demokracija uvijek najbolja (tablica 6) i onih koji su sigurni da će izaći na izbore (tablica 7 na slj. str.).

Tablica 5. Članstvo u udrugama i socijalno povjerenje

	ČLANOVI	NISU ČLANOVI
VEĆINI LJUDI SE MOŽE VJEROVATI	15	12

Tablica 6. Članstvo u udrugama i normativna potpora demokraciji

	ČLANOVI	NISU ČLANOVI
DEMOKRACIJA JE UVIJEK NAJBOLJA	51	48

Tablica 7. Članstvo u udrugama i spremnost na političku participaciju

	ČLANOVI	NISU ČLANOVI
SIGURNO HOĆU	69	65

Rezultati u tablicama pokazuju kako su kod sve tri navedene dimenzije političke kulture članovi skloniji iskazivati stavove bliže idealu demokratske političke kulture od onih koji nisu članovi, što bi potvrdilo Tocquevilleove i Putnamove teze o pozitivnom učinku članstva u nevladinim organizacijama. Međutim ni u jednom od tri slučaja ta razlika nije statistički značajna.

Možda povezanost postoji samo u slučaju nekog od elemenata članstva u nevladinim organizacijama? Prvi od tri moguća elementa odnosi se na sadržaje udruživanja, odnosno na tipove udruga. U toj analizi nastoji se utvrditi utječe li članstvo u različitim tipovima udruga različito na određene dimenzije politič-

ke kulture, to jest postoji li određeni tip udruga koji je posebno važan za generiranje socijalnog povjerenja, normativne potpore demokraciji i spremnosti na političku participaciju.

U tablicama 8, 9 i 10 prikazani su odnosi između članstva u različitim tipovima udruga i triju navedenih dimenzija političke kulture. Prvi broj u tablici izražava postotke, odnosno razine povjerenja, normativne potpore demokraciji i spremnosti na političku participaciju koje iskazuju oni ispitanici koji su članovi određenog tipa udruge, a broj u zagradi izražava koeficijent povezanosti, Cramerov V , između članstva u određenom tipu udruge i određene dimenzije političke kulture.

Tablica 8. Članstvo u različitim tipovima udruga i socijalno povjerenje

TIP UDRUGE	ČLANOVI
Crkvene ili religijske organizacije	16(-)
Sportsko-rekreacijske organizacije ili klubovi	16(-)
Sindikati	13(-)
Organizacije branitelja ili stradalnika Domovinskog rata	10(-)
Profesionalna udruženja	16(-)
Humanitarne organizacije	19(-)
Organizacije koje se bave obrazovnim, umjetničkim ili kulturnim aktivnostima	17(-)
Organizacije koje se bave zdravstvom i pomoći oboljelima	24(.07)*
Organizacije za očuvanje okoliša	27(.08)*
Organizacije koje se bave specifičnim lokalnim problemima	23(-)
Organizacije mladih ili organizacije koje se bave mladima	19(-)
Ženske grupe	17(9)
Organizacije za zaštitu i promicanje ljudskih prava	28(.06)*
Političke stranke	12(-)

* $p < 0.05$

Iz tablice je vidljivo da kod najvećeg broja udruga članovi iskazuju više razine povjerenja od prosječne razine. Međutim povezanost, i to vrlo slaba, statistički je značajna u samo tri slučaja: kod organizacija koje se bave zdravstvom i pomoći oboljelima, kod organizacija za očuvanje okoliša te kod organizacija za zaštitu i promicanje ljudskih prava. Rezultati sugeriraju da članstvo u organizacijama koje su izrazito fokusirane na sferu politike, a to su političke stranke, nije važno za generiranje socijalnog povjerenja. Zanimljiv slučaj, koji sugerira potrebu daljnjih istraživanja, predstavljaju organizacije branitelja ili stradalnika Domovinskog rata, kod kojih članovi iskazuju niže razine povjerenja od nečlanova, pri čemu treba napomenuti kako razlika nije statistički značajna.

U slučaju dimenzije normativne potpore demokraciji članstvo u različitim tipovima udruga također ne nudi neki

tip udruga koji bi bio posebno učinkovit u generiranju viših razina potpore. Pozitivna povezanost, koja je statistički značajna, prisutna je samo u slučaju profesionalnih udruženja.

Spremnost na političku participaciju, to jest sudjelovanje na izborima, pozitivno je, na statistički značajnoj razini, povezana s članstvom u slučaju organizacija koje se bave obrazovnim, umjetničkim ili kulturnim aktivnostima te, što je logično i očekivano, s članstvom u političkim strankama. U slučaju drugih tipova udruga doprinos članstva nije značajan.

Glavni je zaključak koji se može izvesti iz rezultata u tablicama 8, 9 i 10 kako članstvo u različitim tipovima udruga nije element civilnoga društva koji je važan za raspravu o poticanju razvoja demokratske političke kulture. Pozitivna povezanost, i to vrlo slaba, postoji tek u nekoliko slučajeva, a ni u tim slučajevi-

Tablica 9. Članstvo u različitim tipovima udruga i normativna potpora demokraciji

TIP UDRUGE	ČLANOVI
Crkvene ili religijske organizacije	46(-)
Sportsko-rekreacijske organizacije ili klubovi	46(-)
Sindikati	55(-)
Organizacije branitelja ili stradalnika Domovinskog rata	47(-)
Profesionalna udruženja	61(.07)*
Humanitarne organizacije	46(-)
Organizacije koje se bave obrazovnim, umjetničkim ili kulturnim aktivnostima	56(-)
Organizacije koje se bave zdravstvom i pomoći oboljelima	54(-)
Organizacije za očuvanje okoliša	44(-)
Organizacije koje se bave specifičnim lokalnim problemima	58(-)
Organizacije mladih ili organizacije koje se bave mladima	52(-)
Ženske grupe	44(-)
Organizacije za zaštitu i promicanje ljudskih prava	50(-)
Političke stranke	49(-)

*p < 0.05

Tablica 10. Članstvo u različitim tipovima udruga i spremnost na političku participaciju

TIP UDRUGE	ČLANOVI
Crkvene ili religijske organizacije	67(-)
Sportsko-rekreacijske organizacije ili klubovi	70(-)
Sindikati	70(-)
Organizacije branitelja ili stradalnika Domovinskog rata	74(-)
Profesionalna udruženja	70(-)
Humanitarne organizacije	74(-)
Organizacije koje se bave obrazovnim, umjetničkim ili kulturnim aktivnostima	82(.09)*
Organizacije koje se bave zdravstvom i pomoći oboljelima	62(-)
Organizacije za očuvanje okoliša	78(-)
Organizacije koje se bave specifičnim lokalnim problemima	73(-)
Organizacije mladih ili organizacije koje se bave mladima	68(-)
Ženske grupe	78(-)
Organizacije za zaštitu i promicanje ljudskih prava	78(-)
Političke stranke	91(.19)**

ma nije vidljiv neki koherentan obrazac u smislu postojanja određenih tipova udruga koje bi bile posebno učinkovite u generiranju viših razina socijalnog povjerenja, normativne potpore demokraciji i spremnosti na političko sudjelovanje.

Što je s intenzitetom članstva? Postoje li značajne razlike između aktivnih i pasivnih članova? Koliko za Hrvatsku vrijedi Putnamova teza o važnosti neposredne komunikacije i interakcije među članovima udruga, to jest o važnosti aktivne participacije u udruagama kao glavnog mehanizma kreiranja demokratske političke kulture? Pitanje koje je korišteno u upitniku omogućava razvrstavanje ispitanika u dvije grupe s obzirom na intenzitet članstva. U prvoj su ispitanici koji su članovi neke od navedenih organizacija, no ni u jednoj nisu aktivni, dok su u drugoj oni koji su aktivni u nekoj od udruga u čijem su članstvu. Rezultati su

prikazani u tablici 11, pri čemu brojevi u tablici izražavaju postotak ispitanika u ukupnoj populaciji određene kategorije.

Iz tablice je vidljivo kako u sva tri slučaja aktivni članovi iskazuju stavove koji su bliži idealu demokratske političke kulture, no ni u jednom od tri slučaja razlika između aktivnih članova i onih koji to nisu nije statistički značajna, što navodi na zaključak kako ni intenzitet članstva nije element civilnoga društva koji je važan za raspravu o poticanju razvoja demokratske političke kulture u Hrvatskoj.

Posljednji element u analizi utjecaja civilnog društva na političku kulturu jest pitanje opsega članstva. Riječ je o pitanju utječe li višestruko članstvo, odnosno istodobno članstvo u više različitih udruga, na razvoj socijalnog povjerenja, normativne potpore demokraciji i spremnosti na političku participaciju. Originalno pitanje iskorišteno je na način da

Tablica 11. Intenzitet članstva u udrugama i socijalno povjerenje, normativna potpora demokraciji i spremnost na političku participaciju

	AKTIVNI ČLANOVI	NISU AKTIVNI ČLANOVI
POVJERENJE	16	13
DEMOKRACIJA JE SIGURNO NAJBOLJA	53	48
SIGURNO HOĆU	70	66

Tablica 12. Opseg članstva u udrugama i socijalno povjerenje, normativna potpora demokraciji i spremnost na političku participaciju

	NITI JEDNA	JEDNA	DVIJE ILI TRI	ČETIRI I VIŠE
POVJERENJE	12	15	14	19
DEMOKRACIJA JE SIGURNO NAJBOLJA	48	51	50	53
SIGURNO HOĆU	65	64	72	75

su formirane četiri moguće kategorije opsega članstva u udrugama. U jednoj su ispitanici koji nisu članovi ni jedne udruge, u drugoj ispitanici koji su članovi jedne udruge, u trećoj ispitanici koji su članovi dviju ili triju udruga te u četvrtoj oni koji su članovi četiriju ili više udruga. Takva kategorizacija pokazuje da u Hrvatskoj, kao što je već rečeno, 52 posto građana nije u članstvu niti jedne nevladine organizacije. Od građana koji su u članstvu, a njih je 48 posto, 23 posto članovi su jedne, 18 posto dviju ili triju, a 7 posto četiriju i više organizacija.

Odnos između opsega članstva u udrugama i razina socijalnog povjerenja, normativne potpore demokraciji i spremnosti na političku participaciju prikazan je u tablici 12. Brojevi u tablici izražavaju postotak ispitanika u ukupnoj populaciji određene kategorije.

Rezultati pokazuju da je istodobno članstvo u četiri ili više nevladinih organizacija izrazito pozitivno povezano s višim razinama socijalnog povjerenja,

normativne potpore demokraciji i spremnosti na političku participaciju. To znači da je višestruko članstvo potencijalno vrlo moćno sredstvo generiranja demokratske političke kulture. Nažalost, rezultati istraživanja pokazuju da relativno mali broj hrvatskih građana pripada kategoriji s četiri ili više članstava. Osim toga, uzmu li se u obzir i ostale kategorije, pokazuje se da razlika između pojedinih kategorija nije statistički značajna, što sugerira kako ni opseg članstva nije bitan element za raspravu o poticanju razvoja demokratske političke kulture.

Ovdje prikazana analiza sugerira da se u slučaju Hrvatske ne potvrđuju Tocquevilleove i Putnamove teze o članstvu u udrugama kao važnom generatoru razvoja demokratske političke kulture. Prva razina analize, odnos između članstva u udrugama i odabраниh dimenzija političke kulture, pokazala je kako članovi iskazuju “bolje” rezultate, no kako razlika između članova i ne-članova nije statistički značajna. Mogućnost da po-

zitivnan utjecaj članstva postoji samo u nekom od elemenata članstva u udrugama propitana je na drugoj razini, analizom odnosa između tipa udruživanja, intenziteta članstva i opsega članstva te odabranih dimenzija političke kulture. Ta analiza pokazuje kako niti jedan od navedenih elemenata članstva nije, statistički značajno, pozitivno povezan s “boljim” rezultatima na odabranim dimenzijama političke kulture.

Zaključak

Prethodno izneseni zaključak, o nepostojanju povezanosti između članstva u udrugama i demokratske političke kulture u Hrvatskoj, odstupa od Tocquevilleovih i Putnamovih teza, ali i od empirijskog stanja u većini drugih demokratskih država (Šalaj, 2007). Rezultati su dakle suprotni normativnim očekivanjima klasičnih i suvremenih teoretičara civilnog društva, ali i empirijskom stanju u većini drugih suvremenih demokratskih društava.

Nekoliko je mogućih razloga za takve odstupajuće rezultate. Prvi je metodološke prirode i odnosi se na mogućnost da se odnos između članstva u udrugama i demokratske političke kulture u hrvatskom kontekstu ne može zahvatiti ovdje korištenim istraživačkim dizajnom. Međutim tijekom dosadašnjih komparativnih istraživanja nije uočeno da se ovdje korišteni istraživački dizajn ne bi mogao primjenjivati u različitim demokratskim društvima. Drugo, treba uzeti u obzir da su u ovom radu korištene tek tri dimenzije političke kulture: socijalno povjerenje, normativna potpora demokraciji i spremnost na

političku participaciju, pri čemu se kod političke participacije tematiziralo samo pitanje spremnosti na glasovanje. Moguće je da je članstvo u udrugama pozitivno povezano s “boljim” rezultatima kod nekih drugih dimenzija političke kulture kao što su, primjerice, politička tolerancija, politička efikasnost, spremnost na protestnu političku participaciju itd. Ta dva razloga sugeriraju, uz potrebu osmišljavanja dodatne metodologije, nužnost daljnjeg propitivanja odnosa između civilnoga društva i demokratske političke kulture u Hrvatskoj.

Treće je moguće objašnjenje rezultata da je civilno društvo u Hrvatskoj zaista “podbacilo” u svojoj socijalizacijsko-edukacijskoj funkciji te da su ovakvi rezultati samo odraz stvarnoga stanja. To još uvijek ne znači da je civilno društvo nevažno za razvoj demokratske političke kulture i za ukupni socijalni i politički razvoj. Primjerice, možda smo u Hrvatskoj svjedoci situacije u kojoj udruge imaju snažne vanjske i slabe unutarnje učinke? Kao što je i u ovom radu navedeno, civilno društvo ima i brojne druge važne funkcije, koje također treba istražiti.

Na kraju treba istaknuti kako ovakvi rezultati, ako prihvatimo njihovu vjerodostojnost, nameću i novo istraživačko pitanje, ono o uzrocima takvoga stanja u Hrvatskoj. Koji su razlozi što udruge u Hrvatskoj nisu generator stvaranja demokratske političke kulture? To pitanje pretpostavlja drugačiji istraživački pristup, koji bi se usredotočio na analizu interne organizacije i djelovanja udruge, ali i na propitivanje šireg socijalnog, ekonomskog i političkog konteksta u kojemu udruge djeluju.

LITERATURA

- Almond, G., Verba, S. (2000. [1963]) *Civilna kultura*. Zagreb: Politička kultura.
- Baker, G. (2002) *Civil Society and Democratic Theory*. London: Routledge.
- Bežovan, G. (2004) *Civilno društvo*. Zagreb: Globus.
- Bežovan, G., Zrinščak, S. (2008) *Civilno društvo u Hrvatskoj*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Cohen, J., Rogers, J. (1995) *Associations and Democracy*. London: Verso.
- Cooley, C. (1964) *Human Nature and Social Order*. New York: Schocken Books.
- Curtis, J., Baer, D., Grabb, E. (2001) Nations of Joiners: Explaining Voluntary Associations in Democratic Societies. *American Sociological Review* 66: 783-805.
- Dekker, P., Van den Broek, A. (1998) Civil Society in Comparative Perspective: Involvement in Voluntary Associations in North America and Western Europe. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* 9 (1): 11-38.
- De Tocqueville, A. (1968. [1835]) *Democracy in America*. London: Collins.
- Diamond, L. (1999) *Developing Democracy: Toward Consolidation*. London: The Johns Hopkins Univ. Press.
- Edwards, M. (2004) *Civil Society*. London: Polity Press.
- Ehrenberg, J. (1999) *Civil Society: The Critical History of an Idea*. New York: NYU Press.
- Foley, M., Edwards, B. (1998) Beyond Tocqueville: Civil Society and Social Capital in Comparative Perspective. *American Behavioral Scientist* 42 (1): 5-20.
- Fung, A. (2003) Associations and Democracy: Between Theories, Hopes, and Realities. *Annual Review of Sociology* 29: 515-539.
- Gellner, E. (1994) *Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals*. London: Hamish.
- Gutmann, A. (1998) *Freedom of Association*. Princeton: Princeton UP.
- Habermas, J. (1992) *Faktizität und Geltung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hirst, P. (1994) *Associative Democracy: New Forms of Economic and Social Governance*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Hyden, G. (1997) Civil Society, Social Capital, and Development: Dissection of a Complex Discourse. *Studies in Comparative International Development* 32 (1): 2-30.
- Janoski, T. (1998) *Citizenship and Civil Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jobert, B., Kohler-Koch, B., (2008) *Changing Images of Civil Society: from protest to governance*. New York: Routledge.
- Keane, J. (1998) *Civil Society: Old Images, New Visions*. Stanford: Stanford University Press.
- Morales, L. (2002) Associational membership and social capital in comparative perspective: the problems of measurement. *Politics and Society* 30 (3): 497-523.
- Morales, L., Geurts, P. (2007) Associational involvement, u: J. van Deth, J. Montero, A. Westholm, ur., *Citizenship and Involvement in European Democracies: A comparative analysis*. London: Routledge, 135-158.

- Newton, K. (2001) Trust, Social Capital, Civil Society and Democracy. *International Political Science Review* 22 (2): 201-214.
- Norris, P. (1999) The Growth of Critical Citizens?, u: P. Norris, ur., *Critical Citizens: Global Support for Democratic Government*. Oxford: Oxford University Press, 1-28.
- Offe, C., Fuchs, S. (2002) A Decline of Social Capital? The German Case, u: R. Putnam, ur., *Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*. New York: Oxford University Press, 189-244.
- Perez Diaz, V. (1993) *The Return of Civil Society*. Cambridge: Harvard University Press.
- Putnam, R. (1993) *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton UP.
- Putnam, R. (2000) *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon&Schuster.
- Reese-Schäfer, W. (2004) Civilno društvo i demokracija. *Politička misao* 41 (3): 65-79.
- Rosenblum, N. (1998) *Membership and Morals: The Personal Uses of Pluralism in America*. Princeton: Princeton University Press.
- Rothstein, B. (2005) *Social Traps and the Problem of Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Seligman, A. (1995) *The Idea of Civil Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Skocpol, T. (2002) From Membership to Advocacy, u: R. Putnam, ur., *Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*. New York: Oxford University Press, 103-137.
- Šalaj, B. (2007) *Socijalni kapital: Hrvatska u komparativnoj perspektivi*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Štulhofer, A. (2004) Percepcija korupcije i erozija društvenog kapitala u Hrvatskoj. *Politička misao* 41 (3): 156-169.
- Thomassen, J. (2007): Democratic values, u: R. Dalton, H. D. Klingemann, ur., *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford: Oxford University Press, 418-436.
- Vujčić, V. (2001) *Politička kultura demokracije*. Zagreb: Panliber.
- Warren, M. (2001) *Democracy and Association*. Princeton: Princeton University Press.
- Wollebaek, D., Selle, P. (2002) Does Participation in Voluntary Associations Contribute to Social Capital? The Impact of Intensity, Scope, and Type. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 31 (1): 32-61.
- Wright, E. (2011) *Vizije realističnih utopija*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Civil Society And Democracy: What Would Tocqueville And Putnam See In Croatia?

SUMMARY In the contemporary political-science debates over the role of civil society in promoting democracy it is possible to distinguish several mechanisms through which civil society and its principal actors, non-governmental organisations, affect the effectiveness and quality of democratic political systems. The first part of the paper is focused on the explication of these mechanisms, and afterwards, the second part pays particular attention to one of these mechanisms. According to the authors who emphasize the significance of this mechanism, non-governmental organisations represent peculiar schools of democracy where members acquire knowledge, skills and attitudes necessary for informed and responsible participation in democratic political processes. Among modern political scientists, this function is particularly stressed in the work of the famous US political scientist Robert Putnam, and his reflections are largely based on the insights about the importance of civil society for democracy that were advanced as early as mid-nineteenth century by the French political theoretician Alexis de Tocqueville. To what extent do Tocqueville's and Putnam's insights apply to contemporary Croatia? The third and fourth part of the paper examine, by using the data collected during the scientific research project of the Faculty of Political Science implemented in 2007, how much the theses about the positive impact of membership in non-governmental organisations on generating a democratic political culture are valid in the Croatian case as well.

KEYWORDS civil society, democracy, membership of associations, political culture, civil society in Croatia